

TÜRK DİLLERİNİN TİPİK ÖZELLİKLERİ¹

Yazan: Annemarie von Gabain
Çeviren: Mevlüt GÜLTEKİN*

ÖZET

Bu çalışma müteveffa Alman Türkoloğu Annemarie von Gabain'in *Charakteristik der Türksprachen* adlı makalesinin Türkçeye tercümesidir. Makalenin girişinde Türk dilinin tasnifi ve konuşulduğu yerler, dünya dilleri arasındaki yeri ve öteki Altay dilleriyle akrabahğı konusu ele alınmaktadır. Ses bilgisi bölümünde Türk dilindeki ünlüler ve ünsüzlerle ses uyumları ve tipik ses değişimleri işlenmektedir. Kelime bilgisi bölümünde yapım ekleri, sözcük türleri bölümünde isimler ve isim çekim ekleri, sıfatlar, zamirler, fiiller v.b.den bahsedilmektedir. Cümlelerin Ögeleri ve Kelime Dizilişi bölümlerinde genel hatlarıyla Türk dilinin cümle bilgisi özellikleri verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk dili, Türk lehçeleri, Türkçe, dil bilgisi.

PECULIARITIES OF THE TURKIC LANGUAGES

ABSTRACT

This work is a translation of the article "Charakteristik der Türksprachen" in to the Turkish, which was written by the late german turcologist Annemarie von Gabain. At the beginning, it treats the classification of the Turkic languages and their regional distribution on the world and the place of the Turkic languages in the languages of the world and the relationships of Turkic to the other Altaic languages. The vowels and consonants of Turkic languages, sound harmonies, typical sound chances are treated under the part of phonology. The suffixes of derivation and conjugation are studied under the title of word knowledge. Nouns, conjugational and declinational suffixes, adjectives, pronouns, verbs etc. are investigated under the title of parts of speech. Typical peculiarities of the Turkic syntax are given under the title elements of sentence and coordination of the words.

Key words: Turkic languages, Turkic dialects, Turkish, grammar.

GİRİŞ²

Bir diller ve lehçeler bütünü olan Türk dili, Doğu Avrupa'dan Güneydoğu Asya'ya kadar olan geniş bir bölgede konuşulmaktadır. Münferit Türk halkları büyük ölçüde diğer halklarla karışık olarak oturmaktadır ve boy akrabalarından büyük uzaklıklarla ayrılmaktadırlar. Türk lehçeleri aşağıdaki gruplara ayrılır:

Güneybatı ya da Oğuz grubu, doğu bölgelerinin istisnasıyla, Türkiye'de, kısmen Kıbrıs'ta ve Kuzey Suriye'de konuşulmakta olan Türkiye Türkçesi, Batı İran vilayeti Azerbaycan ve Nahçıvan ve onun muhtar bölgesi olan Karabağ'ın istisnasıyla, Kuzey Azerbaycan ve

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.
el-mek: mevlutgultekin@yahoo.com.

¹ Charakteristik der Türksprachen, *Handbuch der Orientalistik*, Birinci Bölüm, V. Cilt, 1. Abschnitt, Leiden / Köln, 1963, s. 3-26.

² Türkiye Türkçesi ve diğer Türkçe kelimeler ortak bir çeviri yazıyla verilmiştir (yazar).

kısmen Türkiye'nin kuzeydoğusunda konuşulan Azeri Türkçesi, İran'ın Fars eyaleti ve özellikle Şiraz ve Fars Körfezi'ne kadar olan bölgelerde konuşulan Aynallu, yine aynı yerde konuşulan Boharlu, batı sınırına doğru konuşulan Kaşkay, şu andaki durumu belirsiz olan Güney Kırım Türkçesi, SSCB'indeki Moldavya Cumhuriyeti'nde³ ve İsmail bölgesinde konuşulan Gagavuzca ve SSCB'indeki Türkmenistan Cumhuriyeti'nde, kısmen de Kuzey Fars eyaletleri olan Asterabad ve Horasan'da, Üst-urt'un güneyinde ve kuzey Afganistan'ın Herat'a kadar uzanan bölgelerinde konuşulan Türkmenceden oluşur.

Kuzeybatı ya da Kıpçak grubu, Tatar ASS Cumhuriyeti'nde konuşulan Tatarca ve bunun alt grupları olan Kazan'ın güney ve batısından başlayarak, Ryazan bölgesinin doğu sınırına kadar uzanan bölgelerde ve Finlandiya'daki bir grup tarafından konuşulan Mişer Tatarcası, Ural'ın güney ve doğu bölgeleriyle batı Sibirya'da konuşulan Tepterce, batı Sibirya'da konuşulan Tobol, Tümen, Kurdak, Tura ve İrtiş Tatarcası, ayrıca Başkurdistan ASS Cumhuriyeti'nde konuşulan Başkurtça, bir zamanlar Kırım'da, ayrıca Litvanya'nın Poniewiez ve Polonya'nın Troki, Wilno ve Luck ve Ukrayna'nın Halicz bölgelerinde konuşulan Karaimce, 1945'e kadar Kuzey Kafkasya'da konuşulan Karaçayca ve Balkarca, Dağıstan ASS Cumhuriyeti'nde, özellikle Hazar kıyısındaki Derbent ve Terek nehrinin denize döküldüğü yerlerde konuşulan Kumukça, kısmen Kırım bozkırlarında ve Bahçesaray, Simferopol, Karasu-Bazar, Feodosija ve Kertch şehirlerinde konuşulan Kırım Tatarcası; Kırım'ın Perekop yakınlarında, kuzey Kafkasya'nın Stavropol bölgesine kadar olan doğu Kuban bölgesinde ve Dobruca bölgelerinde konuşulan Nogayca, SSCB'indeki Kazakistan Cumhuriyeti ve kısmen sınırın kuzeydoğu bölgesinden Volga'ya kadar uzanan bölgelerde konuşulan Kazakça, Kazakçanın bir alt kolu olan ve SSCB'indeki Özbekistan Cumhuriyeti içerisinde bulunan Karakalpak ASS Cumhuriyeti'nde konuşulan Karakalpakça, Özbekistan Cumhuriyeti'nin doğusunda konuşulan Kıpçak Özbekçesi ve SSCB'indeki Kırgızistan Cumhuriyeti'nde, ayrıca bunun doğusundan itibaren Doğu Türkistan'ın batısı ve oradan Tiyenşan'ın doğusuna kadar uzanan bölgelerde, Özbekistan ve Tacikistan'ın Kırgızistan'a sınır olan bölgeleriyle kısmen Kuzey Afganistan'da konuşulan Kırgızcadan oluşur.

Kuzeydoğu veya Oyrot grubu kuzey Altay'da konuşulan Kumanda, Lebed, Tuba ve Yişkişi Türkçesi, Baraba bozkırlarında konuşulan Baraba Türkçesi, Altayca ve alt kolları: Muhtar Altay Bölgesinde konuşulan Teleütçe ve Telengitçe, bugün yazı dili olan

³ Burada Sovyetler Birliğine bağlı gösterilen Cumhuriyetler 1990'lı yıllarda bağımsızlığa kavuşmuşlardır (çeviren).

Hakasça ve alt kolları: Şorca, Kızılca, Sagayca, Kaçayca, Beltirce, Hakas muhtar bölgesinde ve Krasnoyarsk bölgesinde konuşulan Koybalca, Kamasça Tangnu-Tuwa otonom bölgesinde konuşulan ve Soyonca ya da Uryanhayca da denilen Tuvaca, Sayan dağlarının kuzey eteklerinde konuşulan Karagasça, Hami'nin doğu Türk vahalarında, Turfan, Aksu, Kuça, Kaşgar, Yarkent, Hotan vb. bölgelerde konuşulan (yeni) Uygurca ya da Doğu Türkçesi ve bunun alt kolu İli vadisinde konuşulan Tarançi Türkçesi, Çin'in Kansu vilayeti ve Richthofen dağlarının kuzey eteklerinde Kançu şehrinin batısında konuşulan Sarı-Uygurca, Çin'in Ts'ing-hai vilayetinin doğu bölgesinde, Sün-hua şehri yakınlarında konuşulan Salarcadan oluşur. Güneydoğu grubu kuzey bölgesinin istisnasıyla SSCB'indeki Özbekistan Cumhuriyeti'nde ve kuzey Afganistan'da konuşulan Özbekçeden oluşur.

Birbirlerine nispeten yakın olan bu Türk lehçeleri dışında iki Türk lehçesi daha vardır: Yakut ASS Cumhuriyeti'nin, Yenisey nehrinin denize döküldüğü Taymir bölgesinde konuşulan Yakutça ve onun alt kolu Dolganca ve Çuvaş ASS Cumhuriyeti'nde ve Kazan ile Altay arasındaki dağlık bölgelerde konuşulan Çuvaşça⁴.

Tarihî Türk dilleri olarak Türkiye Türkçesinin selefi olan Osmanlıca, İslamî dönemde Türkistan'ın yazı dili olan Çağatayca; Volga'nın alt bölgelerinde konuşulan ve muhtemelen Kazan Tatarcasının selefi olan Kumanca; İslam öncesi dönemde bugünkü Doğu Türkistan ya da (yeni) Uygur ve Moğolistan bölgesinin yazı dili olan ve özellikle (eski) Uygurcadan oluşan, Eski Türkçe ve bunun birkaç alt kolu zikredilebilir.

Türkçe kesintisiz 691 yılına kadar takip edilebilir. Yani dış Moğolistan'daki kabir taşlarına kadar; hatta tarihî tespit edilemeyen bazı abideler biraz daha eski olabilir. Bir Buda metninin 850 yılında Çince'den Türkçeye tercüme edildiği göz önüne alınırsa Türk edebiyatının aşağı yukarı 1400 yıllık olduğu ortaya çıkar; ama bu metin bugüne kadar ele geçirilememiştir. Eski dillerin kalıntıları, 4-6. yüzyıllarda Kuzey Çin'de konuşulan Tabgaçça, 4. yüzyılda aynı yerde konuşulan Yen dili, MÖ. 2. ve MS. 3. yüzyıllarda Kuzey Çin ve Moğolistan'da konuşulan Hiung-nu dili ve Avrupa'da görünen Hunların dili çeşitli şekillerde Türkçeye karşılaştırılmıştır. Oldukça sorunlu bir şekilde ele geçirilmiş olan bu dil kalıntılarında açıklanamayan pek çok şey olmakla birlikte, bir çok kelime ve şeklin bir kısmı Moğolca olmakla beraber, bunun büyük bir kısmının Türkçe olduğu tespit edilmiştir. Buradan bu dillerin proto-Türkçe değil de kelimenin geniş anlamıyla çeşitli Eski Altay dilleri olduğu

⁴ Bunlara Orta İran'da, Tahran'ın 160 km. güneybatısında konuşulan Halaçça da dahil edilmelidir (çeviren).

sonucu çıkarılabilir. Biz bundan sonraki bölümde Türkçenin tarihini Türk halkının bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığı ve yöneten kavmin dilinin özelliklerinin standartlaştığı dönem olan 552 yılından daha geriye götürmeyeceğiz.

Türkçe, Moğolca ve Tunguzca ile birlikte, kelimenin geniş anlamıyla, Altay dillerinden sayılmaktadır. Gerçekten de Türkçe çok sayıda karşılıklı alıntılar dışında Moğolcaya belli ölçüde akrabalık bağı ile de bağlı olmalıdır. Türkçenin Tunguzca ile olan ilgisi çok açık değildir. Ayrıca Korecenin ve Japoncanın bir katmanının da bu dil ailesinden sayılması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Altay dillerinin eklemeli diller ailesinden olduğu ifade edilmektedir; ancak "eklemeli" tabiri, Altay dillerini, mesela gramer ilişkilerini, ekler yerine çoğu kez sadece kelime dizimi ile ifade eden Çince gibi tek heceli dillerden ayıran kaba bir tariftir. Ayrıca eklemeli tabiri ile çekimli dillerden bir farkı belirtilmektedir; çünkü Altay dilleri, hemen hiçbir zaman bir işlevi, kök değişimi ile ifade etmezler. Gerçekten de Türkçede de çekimliliğe ilişkin, zamirlerde bir örnek gösterilebilir; kelimeler sık sık çeşitli işlevlerde eksiz kalabilirler.

SES BİLGİSİ

Ses birleşmelerindeki basitlikler ve ses uyumları Türk dilleri için tipiktir. Kelime kökü tek hecelidir ya da en fazla birinci hece dışında, açık bir ikinci hece daha içerebilir: *ev*, *anu*-hazır olmak'. Kelime kökünde ünlü, bir ünsüzle çoğu kez bir ünsüz yığılması olmaksızın yer değiştirir: *kel*, *it* 'köpek'. Kökün ünsüzler arasındaki ünlüsünün, *kişi* > *kşi* (ET Br.), *burqa-* (Kırım Tatarcası) 'atmak, fırlatmak' > *braq-* (Osm.) örneklerindeki gibi düşmesi ikincildir ve oldukça ender görülür. Ancak köke eklerin getirilmesiyle ünsüz yığılması ortaya çıkabilir: *kel-tür-* 'getirmek', bu ünsüz yığılmaları, özellikle ünsüzlerden birisinin *r* ya da *l* olması durumunda arada bir yeniden tekleşebilir: *keltür->getir-* (TT). Bazen ünsüz ikizleşmelerinin görülmesi, yani (ET Br.) *başşı* 'başı', *qussar* 'kuser', *sattıj* 'satış', *yarroq* 'parlaklık ve sayılardaki: *ikki*, *sekkiz*, *toqquz*, *ottuz* gibi örneklerde görülen kökençe sebebi tespit edilemeyen ünsüz ikizleşmeleri olan ikizleşmelerin olması, bu eğilimin sadece görünürdeki zıt durumudur. Bu yazım aşlında ünsüz ikileşmesi değil de daha ziyade özellikle keskin hece ve vurgu durumunda ortaya çıkan uzatılmış ünsüz anlamına gelmelidir (bkz. MARTINET, La gemination consonantique d'origine expressive dans les langues germaniques; Kopenhagen 1937; K. MENGES, Qarakalpak Grammar, phonology; New York 1947; s. 42, Türk lehçelerindeki ikizleşmenin vurgu ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve Fin-Ugor dillerindeki aşama değişmesi örneğindeki gibi bir benzer durumdan

dolayı ortaya çıktığını belirtir.). Böyle durumlar çok nadirdir; ama pek çok lehçede görülür. Bu bireysel bir durumdan ziyade daha büyük bir topluluğun dil alışkanlığı olarak ortaya çıkar. Sayı kelimelerinde olan görünürde ikizleşme ticarettaki vurgulu söyleyişle izah edilebilir.

Temel ünsüzler

Oluşum yeri ve biçimine göre; Türk lehçelerindeki temel ünsüzler aşağıdaki gibidir:

Kapanmalılar: arka damak kapanmalısı *q*, damak ünsüzleri *k* ve *g*, diş eti ünsüzleri *t* ve *d*, dudak ünsüzleri *p* ve *b*;

Sızıcılar: arka damak ünsüzü *x* ve *ğ*, ön damak ünsüzü *ş*, diş ünsüzleri *s* ve *z*, dudak ünsüzü *v*;

Kapanmalı-daralmalılar: ön damak ünsüzleri *ç* ve *c*;

Burun ünsüzleri: arka damak ünsüzü *ŋ*, diş ünsüzü *n*, dudak ünsüzü *m*;

Akıcılar: (yan ünsüz:) ön damağın arka tarafında oluşan ünsüz *ł*, diş ünsüzü *l*; (titrek ünsüzler): diş ünsüzü *r*, bunun yanı sıra muhtemelen bir de arka damak *l'* si vardır;

Yarı ünlü: *y* ünsüzü.

Çeşitli lehçe ve dillerde ön, iç ve son ses ünsüzü belli kaidelerle sınırlandırılmıştır, mesela, Run ve Mani yazısını kullanan Eski Türkçe ağzında *b*, *t* ve *q* / *k* ünsüzleri sadece ön seste bulunabilir. *p*, *d* ve *ğ* / *g* ünsüzleri ise ön seste bulunamaz vb.

Altayca gibi bazı lehçeler, ön ve son seste her tonlu ünsüzü tonsuzlaştırır ve iki ünlü arasındaki, aslı tonsuz olan ünsüzleri tonlulaştırırlar : *bolmaz* > *polbos* 'olmaz', *satıp* > *sadıp* 'satıp' ya da ikizleştirirler: *yeti* > (Şorca) *çetti* 'yedi'. Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi gibi diğer lehçeler, önde bulunan ünlünün bir zamanlar uzun olması durumunda, birinci ve ikinci hece sınırındaki tonsuz ünsüzü tonlulaştırırlar: *āt* (ET) 'isim' > *ad* (Osm.); buna karşılık *at* (ET) 'at' = *at* (Osm.).

Uzak benzeşme nadir görülen, alışılmadık bir ünsüz yaratabilir; *m*- çok sevilmez, *ş*- aynı şekilde kullanılmaz; Kondakov Koybalcasında *yumurta* > *mumurta*, Türkiye Türkçesinde *siş* > *şiş* olması ikinci ünsüzün gerileyici tesiriyle olmuştur.

Birinci hece dışındaki hecenin kuvvetli vurgusu dolayısıyla ortaya çıkan ön ses ünlüsünün bazen düşmesi de arada bir alışılmamış bir ünsüz doğurabilir: *ınan-* > *nan-* (Kazak.).

Ünlüler

Temel ünlüler *a*, *e*, *é*, *ı*, *i*, *o*, *ö*, *u* ve *ü*'dür. Bunlar uzun ya da kısa olabilirler. Kök hecelerdeki asli uzunluklar, Eski Türkçedeki *oot*

'ateş' gibi birkaç yazım şeklinden ya da Türkçeden Macarcaya geçmiş kelimelerde *yāz* > *nyár* 'ilkbahar' örneğinde olduğu gibi gerçekleşmeyen ünlü değişmesinden, Türkmencedeki uzunluklardan, Yakutçadaki uzunluk ve diftonglardan, ön sesteki ünlü durumu: Çuvaşçadaki *v-*, *y-* ön ses türemelerinden (*aç-* 'açmak' > *uś-*, ama *âç-* 'acıkmak' > *viş-*) çıkarılabilir (bkz. L. LIGETI, A Török hosszú magánhangzó, in: Magyar Nyelv XXXIV, Budapest 1938; M. RÄSÄNEN, Studien... s. 64 ve sonrası.). Uzunluklar Türk lehçelerinin çoğunda ancak ender olarak korunmuşlardır. İkincil uzunluklar bütün Türk lehçelerinde büzülmeler ve telafi uzunluklarından çıkmıştır: *müyüz* 'boynuz' > *müz* (Koyb.), ve bunlar tekrar kaybolma eğilimine sahiptirler: *turur* > *tür*, *tur*, *dur* (Dtü.) '-dir'.

Aslı diftonglar yani alçalan *ay*, *oy* vb. diftonglar vardır.

Ses Uyumları

1. Damak uyumu (büyük ünlü uyumu), bir kelimedede sadece kalın ünlüler *a*, *ı*, *o*, *u* ya da *e*, *i*, *ü*, *ö* ya da *e* ile *i* arasında bulunan *e* ince ünlülerinin bulunabilmesi anlamına gelir. Arka ünlü *a* 'nın ön ünlü *e*'ye karşılık gelmesi gibi birbirine karşılık olan *q / k*, *ğ / g*, *t / l* gibi ünsüz çiftleri vardır. Bu ünsüzler, ünlülerin damak uyumu durumlarına kendilerini otomatik olarak uydururlar. *Adırtlıg* 'çeşitli' kalın ünlülü iken *edgölüg* 'iyi' ince ünlülü bir yapıya sahiptir. Buna uygun olarak eklerin de duruma göre iki biçimi vardır: *+lar / +ler*, *-miş / -miş*. Damak uyumu esas itibari ile bütün Türk lehçelerinde vardır. Pratikte ise (konuşma dilinde) bütün lehçelerde belli bazı farklılıklar görülür, mesela, vurgusuz mırıldanmalı heceler belirsiz, *d*'li son heceler birçok lehçede inceme eğilimine sahiptirler: *qızlar* > *qızlar* (Dtü.) ve Karayımce ince ünlüleri büyük ölçüde kaybetmiştir ve telafi olarak öndeki ya da çevredeki ünsüzleri inceltmiştir: *töbengi* 'aşağıdaki' > *'to'ba'n'gi*.

2. Ünsüzle başlayan birçok ek, ünsüzle biten kelime tabanlarına bir bağlama ünlüsü vasıtasıyla eklenir. Bağlama ünlüleri çoğu Türk lehçelerinde *ı*, *i*, *u*, *ü* dar ünlüleridir; geniş karşılıkları : *a*, *e*, *o*, *ö* yalnızca az sayıdaki lehçede bağlama ünlüsü olarak kullanılır.

Dudak uyumu (küçük ünlü uyumu) kaidesi, öndeki hecenin *o*, *ö*, *u*, *ü* yuvarlak ünlülerinden sonra bağlama ünlülerinin de aynı şekilde yuvarlak olması, *a*, *e*, *é*, *ı*, *i* düz ünlülerinden sonra ise bağlama ünlüsünün aynı şekilde düz olması demektir: *at* 'isim', belirtme hâli: *at+* *ığ*, ama *ot* 'ateş', belirtme hâli: *ot+* *uğ*. Dudak uyumu kaidesi bir çok Türk lehçesinde vardır.

3. Dudak uyumu sadece bağlama ünlüleri yani dar ünlüler ile sınırlı iken, dudak benzeşmesi kaidesinde yuvarlak ünlüyü takip eden ünlü sürekli yuvarlaktır, yani açık *a*, *e* ünlüleri de yuvarlaklaşır: *tün* + *ler* 'geceler' > *tün* + *dör*. Dudak benzeşmesi sadece birkaç lehçede vardır ve bu kaide bundan dolayı büyük

ölçüde sınırlıdır, bu kaide bazı lehçelerde sadece *u* ya da *o*'dan sonra görülürken, bazılarında bütün yuvarlak ünlülerden sonra görülür. Buna karşılık *o*, *ö* ünlüleri, Türk lehçelerinin çoğunda birinci hece dışında bulunamazlar.

Bu üç kaide her bir Türk lehçesi için farklı ünlü dizimi kaidesiyle ses uyumunu oluşturur. Bu bir benzeşme olayıdır ve bu benzeşme ilerleyicidir: Bir ünlü kendisini takip eden ünlüyü etkiler. Ses uyumu, duruma göre, bütün sözcüğü etkiler, yani yapım ve çekim ekleri de dahil bütün kökü etkiler. Bu durum bir kelimenin ne olduğunun belirlenmesinde önemlidir: *ata + da* bir kök ile bir ekten oluşan bir tek kelimeyken, *ata bilen* 'baba ile' iki bağımsız kelimedenden oluşur; çünkü birinci unsur kalın ünlülü, ikincisi ise ince ünlülüdür; Kazakça *ata mınan* şeklini ise yazan iki bölüme ayırsa da bunu biz bir tek sözcük olarak tanımlayabiliriz; çünkü *bilen* > *minen* damak uyumu itibarıyla kendisini önündeki isme benzetmiştir ve böylece bir zamanlar bağımsız bir kelime olan *bilen* 'ile' bu lehçede *+mınan / +minen* şeklinde eke dönüşmüştür.

Tarihî not: Ses uyumunun bu üç kaidesi diğer Altay dillerinde de farklı şekillerde mevcuttur. Damak uyumu en çok, dudak benzeşmesi ise en az şekilde yaygınlaşmıştır. Bundan dolayı biz ses uyumu kaidelerini çok eski bir eğilim olarak düşünebiliriz.

Kökte Ünlü Değişimi (Umlaut)

K, *g* ve *η* ünsüzlerinin çevresinde bulunan bir ünlü bazen arkaya, *y*, *ş* ve *ç/c* çevresinde bulunan bir ünlü bazen öne doğru itilir, böylece ince ünlülü kelimeler, kalın ünlülü; kalın ünlülü kelimeler ince ünlülü olurlar; *siñir* (ET) > *şır* (Tat.), *yaşıl* (ET) 'yeşil' > *yeşil* (Osm.). Bunlar sadece az sayıdaki olaylardır. Buna karşılık Doğu Türkçesinde *ı/i* ünlüsü içeren hecenin önündeki *a* ünlüsünün, *e*'ye dönüşmesi; *u*'lu hecenin önünde *o*'ya dönüşmesi: *baş*, ama *bêş* '+i 'başı'; *qatun* (ET) 'kadın' > *xotun* (Dtü.) değişmesi, kaide hâlinindedir. Bu örneklerden kökte ünlü değişiminin (Umlaut) kaide olduğu ve işlevsel bir anlam değişmesine sebep olmadığı anlaşılmaktadır. Bu, sadece gerileyici bir benzeşmedir ve nadir olmakla beraber diğer lehçelerde de görülür: *sarığ* (ET) 'sarı' > *seri* (Tob.). İşlevsel bir değişmeyi beraberinde getiren kökteki tek değişiklik Eski Türkçedeki şahıs ve işaret zamirlerinde görülür. Klasik-öncesi Çince de yani Şi ve Şu-king'lerin dilinde *ben* ve *sen*'in yalın ve belirtme hâli arasındaki fark, aynı ünlü değişmesi ile ifade edildiği gibi, Eski Türkçede *ben*, *sen*, *bu* kelimeleri yalın hâlde geniş, belirtme hâlinde ise dar ünlüye sahiptirler: *ben*, *sen*, *bo* 'bu', ama *bini*, *sini*, *bunu* 'beni, seni, bunu' (+*nu* için bkz. Sözcük Türleri).

Yabancı kelimeler ses uyumu bakımından kısmen Türkçeleştirilir; bu durumda yabancı dillerin uzun ünlüleri,

Türkçenin değiştirici eğilimlerine, kısa ünlülerden daha dirençlidirler.

Ses uyumu kaideleri mantık kadar kuvvetli değildir, yani Türkler bir cümleyi tek tek aynı değerli kelimeler olarak değil, aksine mantıkî kelime grupları şeklinde konuşmuş ve konuşmaktadırlar.

Bu, Eski Türkçede Brahmi ve Run alfabesiyle arada bir bitişik yazımlardan anlaşılabileceği gibi, daha Eski Türkçe döneminde olmuştur ve biz bunu çağdaş lehçelerde de duymaktayız. Bu durumu, telaffuzda arada bir görölen *Sandh*⁵ olaylarından ve vurgudan tespit edebilmekteyiz.

Vurgu

Vurgu, mesela kök hece veya son hece gibi, belirli bir hece üzerinde sabit değildir, aksine çeşitli detaylara bağlıdır. Mesela, bir hecenin ünlüsünün özelliğiyle kuvvetlenir, *-ma* olumsuzluk eki gibi, bazı ekler vurgusuzken bazıları vurguyu üzerine alırlar. Vurgu, hecenin kelime başındaki ve kelime sonundaki durumuna göre kuvvetlidir. Buna karşılık ortada zayıftır. Vurgusuz heceyi, daha kuvvetli vurgulanan hecenin takip etmesi eğilimi, zayıf vurgulu hecenin yanındaki vurguyu kuvvetlendirir. Bu ve benzeri durumlar, duygulu anlatımla da kuvvetlendirilebilen bir dizi çeşitli vurgu şiddetlerini doğurur. Duygulu anlatım sadece anlama bağlıdır, yani duygulu anlatım özellikle önem verilen kök heceyi ya da eki vurgular. Bu baskı vurgusu dışında, kelime sonu bazen müzikal vurguya sahiptir. (Müzikal vurguya ilişkin daha teferruatlı bilgi için bkz. O. V. ESSEN, *Satzintonation in türkischen Lesetexten*, ZDMG 1956, s. 93 ve ötesi.)

Ses uyumu ve değişken vurgu, yani ritim için gerekli olan açık anlam, taklit kelime teşkillerine ve benzeşmeye sebep olur: *qara*'nın kuvvetlendirilmişi *qáp qará*; *yeşil*, ama *yém yeşil*: yani anlamı kuvvetlendirmek için ön ses ünsüzü ve bunu takip eden ünlü kuvvetlendirilecek kelimenin önüne getirilir ve bu ses grubu çoğu kez bir dudak ünsüzü ile kapatılır: *bıçım bıç-* 'bir parça kesmek' veya *ır ırla-* 'bir türkü söylemek' tamamen alışılmış şekillerdir ve güzel sayılırlar.

Kelime Bilgisi

şekil bilgisi, kelime birliği için açık bir şuur ve böylece analitik düşünme gücü yaratırken, kelime gövdesi teşkil etme bilgisi de soyutlamalar için bir anlam ifade eder. Bütün Türkçe kelimelerin

⁵ *Sandhi*: İki kelime ya da kelime şeklinin karşılaşması ve bundan doğan düzenli ses değişmelerine denir (çeviren).

esasında, isim veya fiil olan bir kök vardır; mesela, *atlı* 'atlı' isim tabanı *at*'tan gelir, ama *tormuş* 'yaşam' (Tat.) *tor-* 'yaşa-' fiil tabanından gelir. Kelime tabanları diyalektik ses değişimleri dışında, buldukları bütün lehçelerde aynıdır, mesela *tur-* (ET) = *tor-* (Tat.) = *dur-* (Osm.) vb. 'dur-, ol-, yaşa-' bulunduğu bütün lehçelerde bir fiil tabanıdır, ama *at+* her yerde isim tabanıdır. Bir ismin tabanı, yalın hâlde aynıdır ve ekler bunun üzerine getirilir, fiil tabanı 2. teklik kişi emirle aynıdır; yani, *at* yalın hâldedir ve ekler bunun üzerine getirilir, ve *tur-* fiili de 'dur!' demektir. İşlevsel olarak temeli teşkil eden bu kavramların sıfır eke sahip olduğunu tespit ediyoruz. Ama kelime tabanı teşkili bilgisi için bu anlamlar önemsizdir.

Hem isim hem de fiil tabanları duruma göre çeşitli eklerle genişlemiş isim ya da fiil tabanları teşkil edebilirler. Böylece kelime tabanı türetme unsurlarının dört gruba ayrıldığı görülür: *yol+* isim tabanından 1. *yol + daş*, 2. *yol + la-* kurulabilir; *tur-* 'dur-, ol-' fiil tabanından 3. *tur-muş* 'yaşam' ismi ve 4. *tur-gur-* 'ayağa kaldır-, dik-, kaldır-', yani genişlemiş fiil tabanı kurulabilir. Kelime tabanı türeten unsurlar üst üste gelebilirler: *yol+la-muş* 'yola çıkmış', *at+la-n-tur-* 'bindir-'. Ters: Birden çok heceli her kelime tabanı küçük kök ve birkaç türetme unsuruna ayrılabilir: *yal-pır-ğaq* 'yaprak' < *yal-* 'sallan-', *-p+ırğa-q;* *qalıq* 'gökyüzü' < *qa-* 'yukarıda ol-' *-lıq* teşkil unsurlarından oluşmaktadır.

Bu dört kelime teşkili grubu Türkçede her zaman ve her yerde var olmuştur. İlk Türkçede, yani mesela en eski Altaycada kelime teşkilinin çıkış noktası olarak sadece bir türün olduğuna ilişkin herhangi bir delil bulunamaz. Türk ve Moğol dillerinde tespit edebildiğimiz bir husus da ikili bir çıkış noktası olduğudur ve şaşılabilecek bir şekilde aslı şeklin konuşulan değil de soyutlama olduğudur: isim ve fiil tabanı. Belki de isimden türemiş fiil tabanları önce taklit hecelerden, mesela *em* 'göğüs ucu', *em + le-* '*m yap-', yani 'em-', olmuşlardır; fiilden yapılmış fiil tabanları grubu ise, bir şey talep etme şekli, yani emir ifade eden kelimeler teşkil ettiklerinde, en eski hareket kavramlarından gelişmişlerdir. Mesela, *tur-gur-* 'bir dur!'a sebep ol- > 'dik duruma getir-'. Bu dört kelime türetme kategorisi şaşırtıcı bir ihtimalla 1300 yıldır değişmeden kalmıştır. Bu durum Moğol dillerinde aynı açıklıkta değildir, çünkü orada bir iç ses ünlüsünün düşmesiyle durum karışık hâle gelmiştir. Türkçede de orta hece sık sık zayıflamakla birlikte, bunun burada açık bir şekilde kalması, muhtemelen çok sistematik olan Türk düşüncesinin bir özelliği ile ilgilidir.

Sözcük Türleri

Şu ana kadar isim ve fiil tabanlarından bahsedildi. İsim tabanlarının eksiz şeklinin hem yalın hâl hem de ekleme için esas

teşkil ettiğinden de bahsedildi. İsim grupları sıfat gruplarına yakındır. Anlamın uygun olması durumunda herhangi bir ekle belirtilmeksizin, bir grubun kelimesi diğer gruba geçebilir. Mesela, *edgü* 'iyi' aynı zamanda 'iyi olan şey' anlamında, isim olarak kullanılabilir yani isim olabilir; ancak bu kelime oldukça sık olarak vasıflayıcı ya da yüklem ismi olarak, yani sıfat olarak ortaya çıkar, bunun tersine olarak *ağaç* ismi başka bir ismin önünde, yani vasıflayıcı olarak kullanılabilir, bu durumda 'ağaçtan yapılmış' anlamında sıfat olarak kullanılabilir. Aynı şekilde bazı fiil isimleri de sık sık isim olarak, bir kısmı da sık sık sıfat olarak kullanılır ve buna ilaveten isimden sıfat yapan *+lğ* (ET) > *+ l* (Osm.) gibi ekler de vardır. Bunların hepsi Türkçede sıfatla isim arasında kesin bir farkın olduğunu ve bu iki grubun tam olarak aynı olmadığını gösterir.

İsim grubuna ayrıca sayılar ve zamirler de girer. Sayılar temel şekillerinde, şu görevlerde kullanılır: sıfat olarak, asıl sayı sıfatı, yani vasıflayıcı olarak: *üç oğru* 'üç hırsız', ya da daha nadir olarak zarf tümleci olarak: *üç kelmedi* 'üç (kez) gelmedi'. İstisnai bir şekilde asıl sayılar isim olarak da kullanılırsa bu durum bir düşme olarak değerlendirilebilir: *üç* (yani: üç kişi) *kelmedi* '(daha önce zikredilen) üçü gelmedi'. Sayılar isim olarak kullanıldıklarında normalde özel bir ek alırlar: *üç + egü* 'üçü birlikte, üçü'. Sayıların bu özel kullanımından çıkarılabileceği üzere, sayılar özel türetme unsurlarının yanı sıra, üleştirme sayıları vb. teşkiliyle, isimlerden ayrılırlar. Anlam elverdiği ölçüde sayılar da isimlere ve sıfatlara gelebilen aynı teşkil eklerini alabilirler. İsim ve zamir çekimi arasında bir fark olduğu takdirde (mesela ET) sayılar, bu grubun isimsel bir kelime grubu olarak düşünülmeceğini gösteren zamir çekimine tabidirler.

Zamirlerin isimlerin özel bir grubu olduğundan biraz önce bahsedildi. Zamirler, diğer birçok dilde olduğu gibi, Türkçede de diğer isimlerden dikkate değer bir tarzda ayrılırlar. 1. Zamirler, daha önce belirtildiği gibi, eskiden işleve bağlı kök ünlüsü değişmesine sahiptirler, bu durum çekimli olmayan diller için normal değildir. 2. Ayrıca zamirler özel bir çekime sahiptirler ve 3. Zamirlere gelen ekler özel bir zamir köküne getirilirler. 4. Şahıs ve işaret zamirlerinde, Türkçenin tabiatına yabancı olan türeme unsur vardır. 5. İsim hâli, yani yalın hâl, sık sık özel bir eke sahiptir, teferruat şöyledir: Moğolca ve Tunguzca ile kıyaslayarak Altaycanın şahıs zamirlerinin kökleri **bi*, **si*, **i* şeklinde kurulabilir yani kelimesi kelimesine: 'bu o, o o, o', buna göre işaret zamirlerinin kökleri **bu*, **şu*, **u* şeklindedir, yani 'o'. Duruma göre yakını veya uzağı belirten işaret edici türemelerle donatılmışlardır. İsimlerde ise (kök ve) gövde, yalın hâl ve belirsiz hâle aynıdır; daima belirli bir şeyi ifade eden şahıs ve işaret zamirlerinde ise, taban, ekleme için esas teşkil etmez. Bundan dolayı, bu köklerden bir zamir tabanı ve bundan da bir yalın şekil

teşkil edilir: yani *bin+*, *sin+*, *in+* ; *bun+*, *şun+*, *un+*; yalnız hâl bu şekillerden vokalin genişlemesiyle ve ünsüzlü bir ekin eklenmesiyle kurulur: *ben*, *sen*, (3. şahıs kaybolmuştur); *bo* (eksiz), (*şo*, *şol* Brahmi metinlerinde geçmemektedir ama, muhtemelen ET'de bulunmaktadır), ve *ol*. ET'de zamir hâlinin çok sayıda ikili biçimlerinden, Türkçede de aslında birincil ve ikincil eklerin bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Zamirlerin belirtme şekli ET'de *+ı* şeklinde özel bir eke sahiptir. Bu hâl, zamirsel tabandan kurulmaktadır: (*bin*>) *mini*, *sini*, *bunu*, *şunu*; bulunma, çıkma, eşitlik hâli şekillerinin farklı şekillerde kurulması, yani ya tabandan ya da belirtme veya bulunma eklerinden sonra bu eklerin getirilmesi, ikincil teşkilleri için açık bir delildir; yani *minte*, *sinte*, (**bunta*>) *munta*, *şunda*; ya da *sinide*, *sinitin*, *muniteg* vb. ve hatta ayrıca *mintede*, *sintede*, *munta* vb. şekiller ortaya çıkmıştır. (*ol* zamirinin eklerden önce *an+* şeklini almasının sebebi hâlâ tatmin edici bir şekilde açıklanamamıştır). Çağdaş lehçelerde, hâlâ yalnız şeklin, eklemeye esas teşkil edememesi eğiliminin izlerini bulmak mümkündür: Doğu Türkçesinde ilgi hâlinin özellikle istenerek zamir tabanının yerine kullanılması normaldir. *meniş+de*, *meniş+din* gibi şekillerle karşılaşılabılır. Zamirlerin son bir özelliği de, isimlerde sadece klişeleşmiş olarak kullanılan *+z* ikilik (dual) ekinin düzenli olarak kullanılmasıdır: *bi+z*, *si+z* 'biz, siz' ; ikinci şahıs iyelik eklerinde: diğer lehçelerdeki *+iş+lar* yanında, *+iş+ız* şeklinin kullanılması *+z*'nin gerçekten bir çokluk ifade ettiğini ispat eder. ET'nin ilkel kaidesizliği, tabii olarak, analoji sebebiyle, bazı ağızlarda, belli bir düzene girmekten kaçınmıştır. Özetle, Türkçede adların, isim, sıfat, sayı ve zamir olarak dört gruba ayrılabilmesi söylenebilir.

Fiil tabanlarından üç kelime türü grubu teşkil edilebilir, 1. Fiil-isimleri; bunlar isim ve sıfatların daha önceden bahsedilen grubuna girer: *sat-* 'sat-', *sat-ış* 'satis'; *ti-* 'de-', *ti-gme* 'söylenmiş, denmiş'. Bu grup, yüklem ismi de ve böylece aynı zamanda, Yüklem ve Fiil Şekilleri başlığı altında verilen, bitimli fiil biçimleri de kurabilir. Bazı fiil-isimleri, kendilerinin isimsel özelliğini ortadan kaldıran belli bazı ilave unsurlarla genişletildiğinde aynı şekilde bitimli fiil şekilleri teşkil ederler, örnek, *kel-ge* 'gelme', *kel-ge-y* 'gelecek'. Bazı ekler fiil tabanlarından zarf, zarf tümleci, bağlaç vb. işlevde kullanılabilen zarf-fiiller teşkil ederler. Son olarak, ek sayılamayacak bazı edatlar vardır, çünkü bunlar daha önceki kelimenin ses uyumuna tabi olmazlar. Ayrıca, tahlil edilemeyecek bağlaçlar ve ünlemler vardır.

Şekil ve Cümle Bilgisi

Adlar

İsimler

Eksiz bir isim, sadece yalın hâlin ve belirsiz hâlin işlevini değil, yalnızca bireysel değil aynı zamanda genel anlama da sahip olduğundan, aynı zamanda hem teklik hem de çokluk işlevini yerine getirir: *at* 'bir at' ve 'atlar' anlamlarına gelir, *on iki ada* vb. *+lar* çokluk ekinin kullanılması bu çokluğun münferit şeyleri anlamını verir: *on iki ada+lar*, on iki adaların her birinin ayrı ayrı düşünüldüğü anlamını verir. Öznede çokluk ekinin bulunması durumunda yüklem isminde *+lar* eki bulunmayabilir.

Hâl, çeşitli eklerle ifade edilir; daha önce Sözcük Türleri bölümünde ifade edildiği gibi, bunlar çok çeşitli özelliklere sahiptirler. Gerçekten isim hâli kavramının bulunması, zamirlerin yalın şeklinin özel biçimini ispatlar (*bkz.* Sözcük Türleri).

Yalın hâl ve belirtme hâli şekillerini fiisel yüklem doğrudan tamamlayıcıları olarak, en eski hâl ekleri olarak kabul edebiliriz. Buna ilave olarak aynı şekilde çok erken bir dönemde her türlü yönü ifade eden *+a* şeklinde bir yer eki ortaya çıkmıştır (Yenisey Abideleri). Bu ekten de, daha abideler döneminde (8.yy) *+qa* yönelme hâli eki ve *+da* bulunma hâli eki gelişmiştir. Başlangıçtaki aynılık, hem yönelme işleviyle hem zaman işleviyle kullanılabilen bir bulunma hâli olarak farklılaşmıştır, ancak bir müddet sonra *+garu* yön gösterme eki, *+ın* vasıta eki, *+dın* ablatif eki, *+ça* eşitlik eki gibi ikincil ekler ortaya çıkmıştır. Bazı ağızlarda daha çok; bazılarında da daha az hâl eki vardır. Bazen de hâl eklerine dönüşme sınırlandırılmıştır öyle ki mesela ET'de *+tı*, *+ra*, *+ru*, *+la* hâl eki gibi bir işlevde birleşmişlerdir ve genel olarak kullanılmamışlardır. Buna karşılık ilgi, ne birincil ne de ikincil bir hâl ekidir, daha ziyade vasıflayıcı işlevinde kullanılan isimden isim şekli olarak düşünülebilir. Ekin *+nuŋ* < *+ıŋ* şekli aslında bir kelime türetme unsurudur, bu hemen hemen sıfatsal işlev, ilgi hâlini önemli ölçüde diğer hâl eklerinden ayırır: İkincil hâl ekleri zarflar ve zarf tümleçleri kurarlar, belirtme hâli, nadiren zarf tümleci kurar, çoğu kez ise belirtili nesne kurar. Yönelme hâli, zarf tümleci veya biraz uzaktaki nesneyi; belirsiz hâl belirsiz nesneyi, yüklem ismini, özneyi ismin bizzat yer ve zaman anlamı taşıdığı durumlarda ise yer tamlayıcısı işlevini yerine getirir. Bazı hâl ekleri çekim edatlarından doğmuştur, ikincil hâl eklerinin işlevleri çekim edatlarınınkine yakındır.

Bir isim ya da zamirden sonra gelen ve geldiği isme zarf tümleci işlevi veren ve daha az anlama sahip olan kelime, bir son çekim edatıdır. Eğer çekim edatları bir şekilde tahlil edilebilirlerse, bunların ya fiil ya da ad kökenli oldukları görülür. 1. *teg-* 'değ-, ulaş-' yönelme hâlini yönetir; *balıq+qa teg-i* 'şehre ulaşım', 'şehre değin' anlamına gelir, yani fiilin zarf-fiil şekli (*bkz.* Yüklem ve Fiil Şekilleri) olan *tegi* yönelme isteyen bir çekim edatıdır. *aş-* 'aş-' belirtme hâlini ya da belirsiz hâli yönetir ve bundan dolayı da *aş-a*

zarf-fiildir: *temir qapığ aş-a* 'demir kapıyı aşp', 'demir kapının ötesi' anlamına gelir. 2. *öη* 'ön taraf' bundan belirsiz isim tamlaması aracılığıyla zarf tümleci⁶ kurulur: *qapığ öη+inde* 'kapının ön tarafında', yani 'kapının önünde', ya da *qapığ öη+indin* 'kapının ön tarafından', yani 'kapının önünden'. Teorik olarak çekim edatlarının sayısı sınırsızdır, çünkü anlamı uygun olan her fiil ya da isimden, birinci ya da ikinci türde bir çekim edatı türetilebilir. Ama bu tür teşkillerin alışılmışları çeşitli lehçelerde belli bir sayı ile sınırlıdır.

Hâl eki almamış isimler, özne, vasıflayıcı, belirsiz nesne, yüklem ismi, zaman ve yer anlamlarına sahip olduklarında, bazen zarf tümleci olarak da kullanılabilirler, hâl ekleriyle birlikte yakın ya da uzak nesne ve zarf tümleci olabilirler nadiren yüklem-ismi de olabilirler. Eksiz yüklem ismi olarak onlara diğer işlevlerin yanında, şahıs ve işaret zamirlerinden türemiş şahıs işaretleyicisi (eki) ya da bir yardımcı fiilin şimdiki zamanının teklik 3. kişisi getirilebilir.

Sıfatlar

Sıfatlar vasıflayıcı olarak kullanıldıklarında normalde niteledikleri isimlere uymazlar, anlamları tekrarlarla: *güzel güzel* (TT), ses taklidi şeklindeki türetmeyle: *yemyeşil* (TT), karşılaştırmayla: *barça+dın uluğ* (ET) 'herşeyden büyük' ya da bir edatla: *en güzel+i* (TT) kuvvetlendirilebilir, bu durumda zikredilmeyen karşılaştırma unsurunu ya da şahsı ifade etmek üzere *+i* iyelik eki kullanılır. Sıfatlar özellikle sık sık vasıflayıcı ve yüklem ismi olarak ve de (ikincil olarak?) zarf olarak da kullanılırlar: *güzel yaptı* (TT).

Sayılar

Sayılar asıl sayılar, sıra sayıları, üleştirme ve topluluk sayıları olabilirler. Asıl sayılar özellikle vasıflayıcı olarak kullanılırlar ve diğer vasıflayıcılardan önce gelirler: *iki güzel elma* (TT). Eğer *bir* belirsiz bir tanımlık (artikel) olarak kullanılırsa doğrudan ismin önünde bulunur: *güzel bir elma* (TT) ama sayı ifade ediyorsa, yani sayı değeri anlamı varsa başka bir vasıflayıcının önünde bulunur: *bir güzel elma*.

Sıra sayıları çoğu kez vasıflayıcı olarak kullanılırlar, ama aynı zamanda mutlak olarak, yani her türlü cümle bağlantısının dışında sayma işlevinde de ortaya çıkarlar: *bir, ikinti, üçünç* (ET) 'birinci (!), ikinci, üçüncü'. 'İkişer' vb. üleştirme sayıları vasıflayıcı olarak kullanılır, topluluk sayıları çoğu kez zarf tümleci olarak kullanılır: *biregü* 'birlikte'.

Zamirler

⁶ Bu durumda Türkiye Türkçesinde kullanılan yaygın tabir yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç) tabiridir (çeviren).

Şahıs ve işaret zamirlerinin yalın hâli tek başına bir özne kurabilir. Aynı zamanda çoğu fiil şekillerinde de, kısmen değişmiş şekilde de olsa, bulunurlar: *men köylük men* (Dtü.) 'ben köylüyüm' = *ben + köylü+yüm* (TT) ; *kéler+men* (Özb.) 'geleceğim' = *gelir+im* (TT). Bu zamirlerin ilgi şekli sahiplik ilişkisi gösterir: *beniñ* (EAT) 'benim'; *anıñ* (ET) 'onun'. Ayrıca şahıs zamirlerinden gelişmiş olan iyelik ekleri vardır; normalde sahiplik sadece iyelik ekleri aracılığıyla ifade edilir: *ev+im* (TT): *benim ev+im* (TT) şeklinde kuvvetlendirilebilir, bunun yanında *benim ev* (TT) şekli sahipliğin daha az vurgulandığı şekildir. Sahip olanın bir isimle belirtildiği durumlarda sahiplik teklik 3. kişi iyelik ekini alır: *Türk yurd+u* (TT). Eğer sahip olana bir de ilgi hâli eki getirilirse sahiplik ilişkisi vurgulanmış olur: *Ahmet+niñ puli* (Dtü.) 'Ahmet'in parası'. İyelik ekleri kelime türetme eklerine yakındırlar, bundan dolayı hâl ekleri iyelik eklerinden sonra gelir, soru zamirleri müstakil özne ve de vasıflayıcı kurabilirler: *kim keldi* (Dtü.) 'kim geldi?' , *ne sebeb* (Özb.) 'ne sebeple?, niçin?'. Ayrıca bu zamirlerin hâl ekleri, isimlerinkiyle aynı işleve sahiptir. Soru zamirleri genelleyici anlama sahip zamirlere dönüşebilirler, ancak bu sadece belli yapılar için geçerlidir: *kim kim kel-ser* (ET) 'her kim gelirse', yani 'gelen herkes'. Dönüşlülük zamiri olan *öz* 'bir şeyin özü' anlamına gelen bir isimdir. Çünkü iyelik eklerini alabilir: *öz+üm* 'benim özüm' yani 'ben'. Bazı lehçelerde bunun yerine ya da bunun yanı sıra *kentü* dönüşlülük zamiri ve bunun değişmiş şekilleri de vardır; isimsel bir işlev ikincil olmalıdır.

Yüklemler ve Fiil Şekilleri

Türkçede yüklem aslında ve esasında bir isimdir ve hatta özellikle bir sıfattır. Ancak pratikte bugün bir çok fiisel yüklem şekilleri artık isimsel değildir; *bu yer uzak* (Dtü.) tam bir cümledir. Bildirme eki gereksizdir. Ancak işaret zamiri şeklinde ortaya çıkabilir: *ol*, yardımcı fiil : *er-ür* ya da yardımcı fiilden türemiş ve değişmiş bir ek: *+dur* vb. bir tespiti ifade etmek için eklenebilir. Eksiz isimler, sıfattan biraz daha az olarak yüklem olabilirler. Hâl ekli isimler de, çok nadir olarak, bu işlevde kullanılabilir: *o qasaba* (TT) 'o, bir kasaba (dır)', (mesela vilayet değil vb.); *o üç kün yol+da* (Dtü.) 'bu üç günlük bir yoldur'. Bir yüklem en sık kullanılan şekli ise fiiseldir. Kelime yapım eklerinin bir grubu isim tabanları, diğer bir grubu fiil tabanları türetirken fiil şekilleri arasında cümle bilgisi açısından biri isimsel, diğeri isimsel olmayan bir grup vardır.

I. Esasında isim kökenli olan ve yukarıda kendisinden bahsedilen bir yüklem bu birinci isimsel gruptan fiil şekliyle kurulur. Dört kelime teşkil unsurlarının üçüncü türü olarak listelenen bütün fiil şekilleri yüklem kurabilirler. Kullanımda ise bunlardan birkaçı tercih edilir: a) *kel-ir*, *kel-miş*, *kel-teçi* ve *kel-ge* 'gelen' gibi fiil şekilleri ve b) *kel-it* 'gelme', çoğu Türk lehçelerinde, oldukça sık olarak yüklem

ismi kurarlar. Dil kullanımı, çeşitli biçimlere, zamanla ilişkili olan, ama bu fiil-isimlerinin vasıflayıcı olarak kullanılmadığı biraz değişik anlamlar yüklemiştir: *kel-ir* yüklem olarak 'o gelecek', *kel-ir kişi* ise 'bir gelen kişi' anlamına gelir. Zamirsel özne, "a)" bölümünde verilen sona getirilen bir şahıs zamiri ve bundan farklılaşmış bir ekle ifade edilir – sadece 3. kişi de bu, fazlalık olarak hissedilir-. "b)" de verilen şekilde iyelik ekleriyle ifade edilir, böylece a) *ke-lir men* (ET) ve *gel-ir + im* (TT) vb., ve b) *kel-it-im* (ET) kelimesi kelimesine aslında 'bir gelen ben' ve 'o benim gelişimdir' anlamlarını taşıyan şekiller ortaya çıkmıştır. Nesiller boyu süren kullanımlarla anlam 'geliyorum', 'geldim' vb. anlam şekillerini kazanmıştır. Ayrıca "a)" da verilen şekiller sıfat olarak kullanılabilirler; isim olarak kullanımları, mesela, özne olarak kullanımları nadirdir. Bunun tersine "b)" de belirtilen fiil şekli daha ziyade isimdir. Ancak münferit lehçelerde bütün fiil tabanlarından teşkil edilemez, yani orada daha şimdiden arkaik hâldedir. Bahsedilenlerden daha fazla fiil şekilleri vardır: bunlar kısmen burada bahsedilenlerin genişlemiş biçimleridir, mesela, -*ğa+y*, *-*ğa+çaq* > -*acak* (TT) ya da yapıları belirsizdir. Bunlardan bir cümle – esas cümle-, kurabilenlerinin tamamı kurucu ya da bitimli fiil şekilleri olarak ifade edilebilirler.

II. Buna karşılık *kel-i*, *kel-ip*, *kel-geli*, *kel-ginçe* 'gelerek, gelmek için, geleli' vb. gibi bir dizi fiil şekli ise bir cümle kuramaz, yani bitimli değildir. Bunlar ne çokluk ekini ne de hâl eklerini alabilirler ayrıca özne ve vasıflayıcı olarak da kullanılamazlar, yani aynı zamanda isimsel de değildirler. Burada *bitimli olmama*, *isimsel kullanılmama* gibi olumsuz tabirler çok az şeyi ifade ederler. Bu grup bazen gerundiumlar olarak da isimlendirilir; ancak böyle bir isim de yanlıcıdır, mesela Latince *ars dicendi* (konuşma sanatı) bir master şeklinin ilgi şeklinin gerundium şeklidir; *dicendum est* 'söylenmelidir' örneğinde gerundium bir yansız (Neutrum) şekildir ve bununla bağlı olan yapı da bir zorunluluk ifade eder. Her iki durumda da söz konusu olan bir isimdir. Bu anlamlar ve işlevler burada bahsedilen Türkçe fiil şekilleriyle bir ortaklığa sahip değildir. Mongolist J. G. Ramstedt araştırdığı dillerde benzer özelliğe sahip fiil şekilleri bulmuş ve onlara *Konverb* (zarf-fiil) adını vermiştir. Bu kavramın motamot anlamını tartışmaksızın, bu terimler bizim üzerinde durduğumuz fiil şekilleri için de önerilebilir, çünkü bu kavram, bu grubun işlevine Moğolcadaki tam bir karşılık olarak düşünülebilir. İndo-Cermen araştırmaları için kullanılmayan bu tabir, Altayist olmayanlara, İndo-Cermen dillerinde bilinen genel bir analogiye sahip bir işlevin bulunmadığını anlatmalıdır.

Bu zarf-fiiller tek başına ya da bir kelime grubunun sonunda bulunarak zarflar, zarf tümleçleri, bağlaçlar ve böylece isimler başlığı altında zikredilen ve zarf tümleci işlevinde kullanılan edat gruplarını teşkil ederler: *yuvarla-yu kel-ir* '(taş) yuvarlanarak geliyor', *yillar aylar*

ert-geli ür kiç boltı 'yıllar ve aylar geçeli çok uzun süre oldu'; *ötr-ü turğurtı* 'üzerine oturdu'; *uluş sa-yu bulunmuş* '(ülkeleri sayarak, yani) her ülkede bulunur'. Tabii ki zarflar, zarf tümleçleri ve bağlaçlar da başka, yani fiisel olmayan şekillere sahiptir, mesela, eklemelerde esas teşkil eden hâl (Oblique Kasus) gibi; *am* 'şimdi' ve *inçip* 'ama' gibi bazı bağlaçlar çözümlenemezler.

Bütün Türk lehçelerinde mantıkî asıl fiillerin yanında bir de yardımcı fiiller, tasvir fiilleri ve kipsel (modal) yardımcı fiiller vardır. Kendi anlamları sınırlı olduğu için bunlar Kelime Grupları başlığı altında gözden geçirilecektir.

Cümlelerin Öğeleri ve Kelime Dizilişi

Dilbilgisel işlevler özellikle eklerle ve çekim edatları gibi birkaç gramatikal kelime ile ifade edilir. Ayrıca cümledeki diziliş önemli bir rol oynar, çünkü eksizlik durumunda bir kelimenin bir kelime grubuna aidiyeti, durumu açıklayıcıdır ve normal olmayan bir kelime dizilişi bir cümle ögesini vurgulayabilir. Genel olarak tabi olanın tabi olduğu unsurun önünde bulunduğu söylenebilir. Belirlenecek unsur, vasıflayıcılarının arasında da başta bulunur, ekleri sondadır. Türkçedeki normal kelime dizilişi şöyledir: bağlaç, zarf tümleci, özne, nesne, yüklem: *amma geçen günü postaya bir mektup vermişsin* (TT). Özne de dahil yüklem dışındaki bütün cümle ögeleri cümlede bulunmayabilir. Özne, zamir değil de isim olduğunda, yüklem dışında da müstakil olarak bulunmalıdır. Zarf tümleci de dahil olmak üzere bütün isimler, isimsel özne, nesne ve yüklem, bir ya da daha çok sözcükten oluşan, ismin önünde bulunan sayı ve şahıs itibariyle ona uymayan vasıflayıcılar ile genişleyebilir: *üç mektup* (TT), *yeni yapılmış olan köprü* (TT). Bir ismin daha yakından belirteni, yani vasıflayıcısı, her zaman ad soylu bir sözcüktür, yani sıfat, sayı, zamir ve isimdir. Buna karşılık, fiilin tamamlayıcısı her zaman bir zarf-fiil değil, çoğu kez de bir sıfat, yani bir isimdir. İsmi bizzat yer ve zaman anlamına sahip olması durumunda zarf tümleci birçok lehçede belirsiz hâlde bulunabilir: *yaz* 'ilkbahar', ama aynı zamanda 'ilkbaharda'. Ancak genellikle zarf tümleci ikincil hâl ekini almış bir isim ya da zarf-fiil şeklindedir ya da bir son çekim edatıyla, yani zikredilen 1. veya 2. şekille biter.

1. *yaqın+da* 'yakında' 2. *ança yortı-yu* 'biraz yürüyüp' 3. *arıy arasın+ta* 'onun arasında' 4. *anta ötr-ü* 'onun üzerine'.

Nesne, kelime grupları bölümünde işlenecek. Daha önce zikredildiği gibi yüklem özneyi de içerir. Almancada 'man' ile ifade edilen genel tarzdaki ifadeler söz konusu olduğunda, fail düşünülmediğinde, Türkçede fiil tabanının edilgen şekli kullanılır: *köprüye nasıl gid-il-ir?* (TT).

Normal kelime dizilişinden sapma, cümlelerin bir unsurunu vurgular: *nasıl gidilir köprüye?* (TT). Bu durumda tabii ki köprüye gitme isteği söz konusudur, söz konusu olan sonunda doğru yolu bulmayı amaçlayan, telaşlı ve sabırsız bir sorudur. *Geldi mi müdür bey?* (TT). Bu kelime dizilişi gayet tabii ki, müdürden bahsetmektedir; ancak onun gelmesi ya da gelmemesi zihni meşgul etmektedir. *gel, ikeimüz qaytayq üyge* (Kazak.) 'gel, ikimiz eve dönelim', yani geri dönme asıl önemli olan şeydir, bunun eve doğru olması gayet tabiidir.

Sıralama ve Bağlı Kılma; Kelime Grupları

Sıralama: Türk lehçelerinde eş-manalı tekrarlar çok sevilir: *arığ semek* (ET) 'orman ve orman'. Bunların bir bağlaça ihtiyacı yoktur. Hâl ve çokluk eki çoğu kez sadece son unsura eklenir: *el uluş+ta* (ET) 'elde ve ülkede'. Zarf-fiilin tekrar edilmesi kuvvetlendirme ifadesi taşır: *güle güle* (TT). İşaret zamirlerinin yığılması gösterme kavramını kuvvetlendirir: *oş bu zaman* (TT) 'işte bu zaman'. Açıklayıcı (Apposition) sonra gelir: *Kül tegin* (ET) 'Kül (adındaki) prens'. Az bilinen yabancı bir kelimedenden sonra Türkçe karşılığının getirilmesinde de aynı şekilde bir açıklayıcılık söz konusudur: *çakır tilgen* (ET) 'bir teker (Sanskritçe), bir teker (Türkçe)'.

Bağlı Kılma

Soyut teşkiller: *sevinç bilig* (ET) 'sevinç-bilgi', yani 'sevinme, sevinçlilik'. Kendisinden sonra gelen isme bağlı olan ad, isim ya da sıfat olarak görülebilir, her hâlükârda özellik bildiren bir vasıflayıcıdır: *temir köprüg* (ET) 'demir' ya da 'demirden köprü'. İkinci adın, yani ismin 3. teklik kişi iyelik ekini alması durumunda, bir türe dahil olan bir eşya ya da şahıs söz konusudur: *ev qapıg+ı* (ET) 'ev kapısı'. Birinci bölümün sıfat sayıldığı durumda söz konusu olan çok sıkı bir bağlantıdır, bu durumda iki unsur arasında bağlantı kuran +i bulunmayabilir: *temir qapıg* (ET) 'demir kapı'. Ancak ilk ismin ilgi eki taşınması durumunda eşya ya da şahıs belli bir sahibe aittir: *ev+nıñ qapıg+ı* (ET) 'evin kapısı', yani bu durumda belirli bir ev ve böylece de belirli bir kapı söz konusudur. Aynı şekilde zamirin ilgi ekli olması durumunda iki farklı yapı vardır: *benim ev* (TT) 'benim evim': sahiplik vurgulanıyor; ancak *ev+im* (TT) 'evim': ev vurgulanıyor. *Ben+im ev+im* (TT) ya da *ben+im öz ev+im* (TT) 'benim kendi evim' gibi tam ifade şekilleri, sahiplik ifadesini daha da kuvvetlendirir.

Mektup yaz- gibi yapılarda bir nesneden bahsetmek pek mümkün değildir; çünkü mektup sıkı sıkıya fiile bağlanmıştır, söz konusu olan bir veya birden çok, her tür mektuptur. Buna karşılık,

bu mektub+u ben yazmadım (TT) cümlesinde bir nesne, hatta çok belirli bir nesne bulunmaktadır. Nesne, belirtme hâli ekiyle daha belirli hâle getirilir, fiisel yüklemle birlikte kullanılan belirsiz hâl, çok sıkı düşünsel bir birlik kurar ve bu durumda nesne niteliği sadece zayıf olarak vardır.

Fiil Birleşmeleri

Yüklemin ve tabii ki fiisel yüklemin cümle sonunda bulunması ve ayrıca Türkçede dil bilgisel farklılığın sona ilave edilmesi sevildiğinden, özellikle fiisel yüklem şeklen çoğu kez kuvvetli bir şekilde genişletilmiştir. Bu genişlemeler, eylem ya da durumun tarzını daha belirgin ifade ederler. Bu yapılar, fiil birleşmelerinden meydana gelirler, yani mantıkî esas fiille bundan sonra gelen tabi bir fiilin bağlanmasından oluşurlar.

1. Yardımcı fiiller: *er-* (ET) 'ol-', *bol-* (ET) 'ol-' ve oldukça geç bir zamanda kullanılmaya başlayan ve aslında 'dur-' anlamına gelen, ancak daha sonra yardımcı fiil anlamı kazanan *tur-* (ET)'dur. Yardımcı fiiller koşaç (bağlama) işlevi görürler; fiille birlikte yüklemi oluşturan kelime de bir ad olmalıdır, bundan dolayı mantıkî esas fiilin, fiil-ismi biçiminde olması ve zarf-fiil biçiminde olmaması gayet tabiidir: *yaz-muş er-ür sen* (ET) 'yazmıştın' ve *yaz-ar sen er-ür* (ET): kişi eki bu birleşimin 1. ya da 2. unsurunda bulunabilir; bu durumda anlam [Almancaya] tercüme edilemeyecek tarzda, biraz daralır. Muhtemelen kişi ekinin son unsurda olması, daha ziyade bir hareketi, birinci unsurda olması durumu bildirir. Yardımcı fiillerle kurulan bu yapı, mesela, ön geçmiş zamanı basit geçmiş zamandan ayrılmak gibi, zamanı daha tam belirtmeye yarar.

2. Kipsel (Modal) yardımcı fiiller: *u-* (ET) 'yapabil-', *yarlıqa-* (ET) 'emret-', *oğra-* 'niyetlen-' gibi kipsel fiiller aynı şekilde mantıkî bir esas fiilden sonra gelebilirler, bu fiiller Türk lehçelerinde geçişsiz fiil olmaktan ziyade, amaç bildiren fiiller olarak düşünülürler; bundan dolayı bunların önünde bulunan esas fiil isimsel değil, zarf-fiisel bir fiil şeklinde bulunur: *yarman-ğalı oğratıη* (ET) 'aşmayı planladın', *yaz-a u-yur* (ET) 'yazabilir'.

3. Özellikle bir hareket ya da durma bildiren bir dizi fiil kendi özel anlamını kaybedebilir ve bağlı fiil olarak kullanılabilir. Bu fiiller böylece kılınmış, yani mantıkî asıl fiilin ifade ettiği eylemin tarzını ifade ederler. Bunlara tasvir fiilleri denir: *qal-* (ET) 'kal-', ama: *yaz-a qal-ır sen* (ET) 'sürekli yazarsın'; *tur-* (ET) 'dur-', ama : *alta-yu tur-dı* (ET) 'aldatıp durdu'; *yürü-* (ET) 'yürü-' ama: *yat-ıp yürü-yür siz* (ET) 'yatıp durdunuz'. Bu örneklerde görüldüğü gibi tasvir fiillerinin önündeki mantıkî asıl fiiller zarf-fiil biçimindedirler.

Böylece fiil birleşmelerinin üç çeşidi ortaya konuldu. Burada sıkı bir bağlantı söz konusu olduğu için, birinci unsurun sona erdiği ve ikinci unsurun istediği ekin, yani bağlayıcı unsurun zikredilmesi

önemliydi. Bu birleşmenin sonu hakkında ise bir kaide konulamaz. Cümlelerin sonunda bulunduğu son unsurun biçimi bitimlidir: *üç haftadan berü xasta yat-ıp dur-ur* (TT). Bu birleşme bir cümledeki bir kelime grubunu kapatırsa ikinci unsur zarf-fiil biçiminde bulunur: *xasta yat-ıp dur-alı daima okur* (TT). Bu birleşmeler vasıflayıcı olarak da kullanılabilir, bu durumda tabii ki isimsel sona ermelidirler: *yaz-a dur-muş talebe* (TT). Bir fiil tabanı yüklemel bir eke sahip olmayıp herhangi bir isim kursa bile cümle dizimsel niteliğini korur: *bu iş+ni kör-üvçiler* (Özb.) 'bu işi görenler'.

Yan Cümle

Aslında yan cümleler Türkçeye yabancıdır. Sadece şart yan cümleleri daha ET döneminde kullanılmaktaydı: *üze teñri basma-sar, asra yer telinme-ser, türk budun, elijin törügin kim artatı* (ET) 'eğer yukarıda gök çökmese, aşağıda yer delinmese, Türk halkı ilini töreni kim bozabilir?', *basma-sar* şart şekli muhtemelen bir kipsel yardımcı fiille kurulmuş, bozulmuş bir fiil birleşiminden gelir: **basma-yu sa-r* 'çökmeye niyetlenmiyor'. Orta hecede bulunan "yu" unsuru gittikçe zayıflamış ve hatta sonunda kaybolmuştur. Eski Anadolu Türkçesindeki *-isar* şart biçimi bu çözümlemeyi desteklemektedir. Bu fiil birleşimi, bütün cümlelerin sonundadır ve "artatı" biçimiyle şeklen yan yana dizilmiştir ve ona sadece mantıkça bağlı kılınmıştır. Bu, Almandaki *gehst du in die Stadt, so bringst du mir Brot mit* 'şehre gidersen bana ekmek getir' cümlesine benzer, bu cümlede de sadece mantıksal bir bağlılık söz konusudur, şekilce bağlılık yoktur. Aslen temeli teşkil eden fiil birleşmesi, Eski Türkçede daha tanınmaz hâle geldiğinden böyle bir kelime grubu daha o zaman yan cümle olarak algılanmış olmalıdır. Daha ET'de, ilgi cümlelerinde kullanılması bunu destekler mahiyettedir. Türkçede soru cümlesi ya soru edatıyla ya da soru zamiriyle kurulur: *turğur-muş mu?* (ET) 'ayaklandırmış mı?', ya da *kim turğur-muş?* (ET) 'kim ayaklandırmış?'. EAT'de, Farsçanın tesiriyle *kim* ile kurulan soru cümleleri kimi zaman ilgi cümlesi olarak kullanılır: (A. Zajaczkowski, Etudes sur la Langue veille-osmanlie I, Krakau 1934, 25, 2) *ol işe el urmağul kim 'ağul kişi pādışāhunuñ ziyānıñ ixtiyār qılmaz olur* 'o işe el atma, çünkü akıllı insan padişahının zarar görmesini istemez'. Ancak böyle bir yapı kendisini devam ettirebilmek için iki anlamlıdır. ET'nin de dahil olduğu bir çok lehçede ilgi cümlecığı, yani bağlı, gerçek bir yan cümle kurmak için şart ekli bir fiil şekline bir soru zamiri getirilir: *bo urq, kim+ke kel-ser, sançitur* 'bu fal kime çıkarsa o bıçaklanır'. Soru zamirinin şart şekliyle birlikte tekrarlanması ilgi cümlecığıne genelleyici bir anlam verir: *neñneñ sabım er-ser, bengü taşqa urtum* (ET) 'her ne sözüm varsa ebedi taş kazıdım'. Doğuda Soğdcanın ve batıda Farsçanın "ki" si, ET'de ve daha fazla Osmanlıcada "kim"li cümlelere benzeyen, Türkçeye aykırı, ilgi

cümlelerinin ya da yazı dilindeki yabancı “ki”nin kullanılmasına sebep olmuştur. Bir fiil birleşmesinde, isimsel olmayan, yani zarf-fiil sel fiil şekillerinin, kendisini takip eden ikinci fiile bağlı olduğundan yukarıda bahsedildi. Bunlar daha da çeşitli türde bağılıklar kurabilir, aynı şekilde bir fiilin önünde zarf olarak da kullanılabilir: *yan-a kel* (ET) ‘dönüp gel-’ yani, ‘geri gel-’; *yakş-ı yap* (ET) ‘uygun yap-’, ‘iyi yap-’. Bazı zarf-fiiller ise biraz daha bağımsızdır: *buraya gel-ip eve girdin* (TT). *-p ~ -b*, zaman ve şahıs bakımından belirsiz olan bir kelime grubu kurar. Bu, cümlenin özne, nesne ve yüklemden oluşan asıl bölümü dışında bulunur, bundan dolayı zarf tümleci sayılabilir. Genel belirsizliğinden dolayı bu kelime grubuna yan cümle denmesi, çok uygun değildir. Biçimin bir işlevinden değil de kullanımından dolayı *-p ~ -b* zarf-fiili, kendisinden sonra gelen fiilden hemen önce gerçekleşen bir hareketi ifade eder. Bir lehçede kullanılan diğer bütün zarf-fiiller, zarf tümlecinin işlevine benzer böyle kelime grupları kurabilirler; bunlar, *-mesine rağmen*, *-ir ... -irmez*, *-erek* vb. anlamlara sahiptirler; bunlar biçimce, zaman ve şahıs bakımından belirsizdirler.

Türk lehçelerindeki burada listelenen tipik gruplar, tabii ki her yerde değişmeden kalmamıştır. Böylece kimi lehçelerde bazı zarf-fiiller, bitimli şekillere dönüşmüşlerdir. Öyle ki, tasvir yardımcı fiilli, sık kullanılan fiil birleşmelerinde ikinci unsur yani tasvir fiili (özellikle *tur-*) kaybolmuştur. Bazı isimsel fiil şekilleri, ünleme benzer bir ek getirilerek, genişletilmişlerdir. Bunlar sadece yüklem sel olarak kullanılabilirler, ancak bağımsız isim olarak kullanılamazlar vb. Böylece Türk dillerinin hayatında çeşitli büyümeler, küçülmeler, bölünmeler ve dallanmalar meydana gelmiştir. Bugün gerçekten mevcut olan şekiller ve yapılar, asli içerikleri göz önüne alındığında, anlamca ve içerikçe daha açık hâle gelmektedirler.

KAYNAKÇA

- BENZING, J., *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie*⁷, Wiesbaden, 1953, 142 s.
 BROCKELMANN, C., *Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens*⁸, Leiden 1954, VIII u. 429 s.
 DENY, J., *Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli)*⁹, Paris 1921, XXX u. 1216 s.
 GABAİN, A. v., *Alttürkische Grammatik*¹⁰, 2. baskı, Leipzig 1950;

⁷ Türkçe Bölümünün tercümesi: Sabit Paylı, TDAY-Belleten 1957 ve 1958 (çeviren).

⁸ Türkçe tercümesi TDK Kütüphanesinde bulunmaktadır: Etüt/108, *Orta Asya'daki müslüman edebiyat dillerinin doğu Türkçe grameri* / C. Brockelman (çeviren).

⁹Türkçeye tercüme edilmiştir: *Türk dili grameri: Osmanlı lehçesi* / Yazan: Jean Deny; Tercüme eden: Ali Ulvi Elöve. [Ankara]: Maarif Vekaleti, 1941. (çeviren).

¹⁰ Türkçeye tercüme edilmiştir: Gabain, A. Von, *Eski Türkçenin grameri*; çev.Mehmet

XVIII u. 373 s.

-----, *Die Pronomina im Alttürkischen*, ZDMG Bd. 100, s. 581-591, Wiesbaden 1951.

GRÖNBECH, K., *Der türkische Sprachbau*¹¹, Kopenhag 1936, 182 s.

JYRKANKALLIO, P., *Übersicht über die türkischen Völker unserer Zeit*, Helsinki 1950, 30 s. Harita var.

KOTWICZ, W., *Studia nad jezykami altajskimi*, wydal M.LEWICKI, Krakau 1953, 317 s.

*Philologiae turcae fundamenta*¹²,... ediderunt J.DENY, Kaare GRÖNBECH, Helmuth SCHEEL, Zeki Velid TOGAN; Bd. I, Wiesbaden 1959; XXIII, 810 S. ve harita var.

RAMSTEDT, G. J., *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*, II: Formenlehre, bearbeitet und herausgegeben von P. Aalto, Helsinki 1952, 262 s.

RASANEN, M., *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Helsinki 1949, 249 s.

İşaretler

- : fil tabanı sonu
- + : isim tabanı sonu
- * : belgeli olmayan ve yeniden kurulan şekil

Kısaltmalar

- Br. : Brahmi alfabesiyle yazılan Eski Türkçe
- Çuv. : Çuvaşça
- Dtü. : Doğu Türkçesi
- ET : Eski Türkçe
- EAT. : Eski Anadolu Türkçesi
- Kazak. : Kazakça
- Koyb. : Koybalca
- Osm. : Osmanlıca
- Özb. : Özbekçe
- Tat. : Tatarca
- Tob. : Tobolca
- TT. : Türkiye Türkçesi

Akalın. Ankara : Türk Dil Kurumu , 1988 (çeviren).

¹¹ Türkçeye tercüme edilmiştir: Grönbech, K., *Türkçenin yapısı*; Çev.: Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995 (çeviren).

¹² Bazı bölümleri Türkçeye çevrilmiştir: Akalın, Mehmet, *Tarihi Türk şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988 (çeviren).